

Dr. Ramiz Abdyli

KONTRIBUTI I SALI MANIT NË MBARËVAJTJEN E PUNËS SË KONFERENCËS SË BUJANIT

U mbushën pesëdhjet vjet që kur Bujani u ngulit thellë në ndërgjegjen e çdo kosovari dhe përgjithësisht shqiptari, e të mos pushojë të synojë aspiratën shekullore, idealin më të lartë e më fisnik njerëzor kombëtar, i cili për herë të dytë gjatë këtij shekulli nuk u jetësua, këtë radhë si rezultat edhe i bashkëfajësisë të udhëheqësve tanë, të cilët me ose pa dashje ranë në grackën e armiqve të Shqipërisë së mirëfilltë.

Megjithkëtë, e drejta e ligjshme, e fituar me gjakun e mijëra bijëve e bijave më të zgjedhur të Kosovës martire që pabesisht u pre në Prizren, Bujani dhe Rezoluta e tij për çdo shqiptar liridashës do të mbetet gjithnjë sinonim i objektivit të papërmbushur - bashkimit kombëtar. Rezoluta e tij ndonëse do të sanksionohet me ligj si e paqenë dhe do të bëhe përpjekje për ta shlyer nga kujtesa kolektive në të dy anët e kufirit; në njërën anë çdo përpjekje për aktualizimin e saj ndëshkohej rëndë penalisht, kurse në anën tjetër u la në harresë e u hodh në anonimitet, për t'i shërbyer qëllimeve të caktuara politike. Bujani - ky i përndjekur i përhershëm politik, do të mbetet si një burim i pashtershëm frymëzimi, si motivim i fuqishëm nxitjesh e përpjekjesh të pandërprera për ta shpënë në jetën e

dëshmorëve të rënë të lirisë. Këto përpjekje sa të guximshme e dinjitoze, përkundër rreziqeve nuk do të pushojnë tash e pesëdhjetë vjet për të marrë prej kohësh formën e kërkesës së një kolektiviteti të tërë.

Vetë fakti që sot, ndonëse me vonesë të madhe, studjues nga të dy anët e kufirit, pavarësisht nga rrethanat politike dhe vështirësitë e tjera që burojnë si rezultat i tyre, jemi mbledhur për herë të parë për ta trajtuar Konferencën e Bujanit, flet bindshëm jo vetëm për rëndësinë historike që ka ajo, po edhe për aktualitetin dhe dimensionin e saj gjithnjë në rritje.

Bujani dhe rezoluta e tij janë të lidhura ngushtë me Krahinën e Malësisë së Gjakovës ku prej kohësh malësorët e gjashtë fiseve të saj - Gashit, Krasniqes, Bytyqit, Nikajt e Merturit, të pykëzuar midis Qafës së Prushit, Morinës e asaj të Valbonës - deri në Dri, jetonin krenarë e të papërkulur nga asnjë sundues. Mbase edhe natyra e ashpër ata do t'i kalitë me guxim e trimëri të rralë, të gatshëm të sakrifikohen për liri.

Pikërisht nga Bujani i Krasniqes prej kohësh do të shquhet për tradita patriotike e luftarake familja e Mulosmanëve. Kjo derë nxorri dhjetra luftëtarë të shquar jo vetëm në Malësi, të cilët lanë gjurmë të pashlyeshme në historinë e popullit tonë. Të përkujtojmë me këtë rast Binak Alinë e Sokol Ramën, Mic Sokolin e Man Avdinë, të cilët sa herë e kërkonte detyra e atdheut dhanë kushttrimin e lirisë, duke udhëhequr me sukses kryengritjet e pareshtura antiosmane që nga vitet '40 të shek. të kaluar.

Nga gjiu i kësaj familje doli edhe Sali Mani, i lindur më 1878, në vitin e shënuar të historisë së popullit tonë, shi atëbotë kur gjithë Malësia e prirë nga Mic Sokoli, Ali Ibra dhe i jati Mon Avdijsa, të pasuara nga shumë luftëtarë të Rekës, Hasit e Gjakovës bënë namin me luftën e Sarajit, te kulla e Abdulla Pashë Drenit. Ai do të rritet i brymosur me bëmet e trimëritë e

luftëtarëve të paepur të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit e me rrëfimin mbi aktin heroik të Mic Sokolit. Këto ideale fisnike e liridashëse do të mishërohen në karakterin e tij të fortë bujar prej malësori, të cilit qysh në moshë të rinisë do t'i bie hise të sprovohet në zjarrin e luftimeve të udhëhequra nga patrioti dhe idhulli i *nacionalizmës shqiptare*¹, siç do të quhet Bajram Curri nga një bashkëluftëtar dhe kronist i tij.

Sali Mani do të shquhet sidomos me organizimin e Kruengritjes së Malësisë së Gjakovës, në pranverë të vitit 1912, prej nga do të marrë flakë Kryengritja e përgjithshme Shqiptare. Pas shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë ky luftëtar i paepur do të jetë njëri ndër organizatorët kryesor të rezistencës kombëtare kundër invadimit të ushtrive serbo-malazeze gjatë viteve 1912-1913, dhe të betejës së Tropojës më 1918. Kulla e tij njëkohësisht do të shndërrohet në një kështjellë të mirëfilltë lirie ku do të gjejnë strehim patriotët më të shquar të Kosovës, prej nga drejtonin Lëvizjen Kombëtare.²

Gjatë Revolucionit Demokratik të Qershorit (1924), Sali Mani do të dëshmohet si njëri nga bashkëluftëtarët më të ngushtë të Bajram Currit. Pas ardhjes në pushtet të Ahmet Zogut pikërisht në Kullën e Sali Manit do të gjejë strehë e mbështetje të sigurtë Plaku i Maleve, shi atëbotë kur e gjithë Malësia digjej flakë nga banda e tradhtarit Kadri Mehmeti. Dhe deri në çastet e fundit të jetës së këtij trimi legjendar ai do të mbetet si një krah i fuqishëm.

I ndjekur e i persekutuar nga regjimi i Zogut, për një kohë do të detyrohet që me disa bashkëluftëtarë dhe gjithë familjen ta braktisë Krasniqen e të hidhet andej kufirit në Kosovë, me të

¹ Nimon Ferizi, *Familja Curri, Konstancë 1935*.

² *Fjalori enciklopedik shqiptar, Tiranë 1984, fq. 668-669*

cilën do të lidhet edhe më fort dhe do të jetë i gatshëm të shkrihet *me të madh e me të vogël*, siç shprehej ai³. Këtë mbase e ndiente për borxh edhe për faktin se gjatë periudhës së përndjekjes së tij politike (1925-1933), bashkë me disa bashkëluftëtarë, ishte internuar në Nish e Prokuple, familja e tij do të ndiejë ngrohtësinë vëllazërore nëpër shtëpitë e patriotëve të shquar të Gjakovës me rrethinë, si Nimon Ferizit, Selim Hanës, Mahmut Canhasit, Rexhë Isufit etj.

Është i njohur fakti se si rezultat i rrethanave të caktuara ekonomike, shoqërore e politike, kur fashizmi si ideologji ekspansioniste kërcënonte gjithë botën, u krijua Blloku Antifashist, në kuadër të të cilit u forcua Lëvizja Komuniste, si pandam i asaj fashiste, ku shquhej edhe përpjekja për liri e pavarësi kombëtare. Lëvizja Komuniste si një ndër faktorët aktiv të Koalicionit Antihitlerian në shumë vende të botës u bë bartëse e organizimit të rezistencës dhe Luftës Nacionalçlirimtare, pra sinonim i luftës për liri dhe progres shoqëror⁴.

Edhe Shqipëria nuk mbeti pa u rrëmbyer nga përhapja e ideologjisë komuniste, në radhë të parë për shkak të varfërisë ekonomike, ku po katandisej shumica e popullsisë së saj. S'do mend se kjo gjendje do t'i ashpërsojë antagonizmat midis grupeve të formësuara në shkallë embrionale dhe do të sjellë rrymime ideologjike, ndërmjet partive politike, që lindën në kushte e rrethana të një okupimi çfare ishte ai në Shqipëri pas prillit të vitit 1939.

Sali Mani, sikurse shumë patriotë të tjerë, ndonëse kundërshtar i përbetuar zogist, nuk mund të pajtohej me faktin e

³ *Dija e shtëpisë së madhe, "Kosova" shëmtator-tetor 1990.*

⁴ *Dr. Jusuf Bajraktari Pesëdhjet vjet nga Konferenca historike e Bujanit, punim në dorëshkrim, fq. 2-3*

pushtimit të Shqipërisë nga Italia fashiste. Rikthimi i pavarësisë së Shqipërisë për këtë bashkëluftëtar të Bajram Currit mbetet si një obligim i domosdoshëm dhe detyrë e shenjtë. Të mos ia kthejë pushkën zaptuesit do të ishte turp i madh dhe njollë e pashlyeshme për të, që nuk do të hiqej kurrë. Pikërisht ky do të jetë ai faktori relevant që ai bashkë me gjithë familjen do të përcaktohet për LANÇ. Perkundër moshës tashmë mbi 60 - vjeçare, që kishte kaluar ndër luftëra e përpjekje të pareshtura, atij edhe në periudhën e Luftës së Dytë Botërore nuk do t'i mbetet kohë për pushim të merituar. Përkundrazi, me gjithë familjen do të angazhohet për t'i dalur zot vendit. Pra, ishin pikërisht motivet patriotike për rrugën që do të marrë ky burrë gjithnjë i papërkulur. Këtë më së miri e provojnë, siç do të shohim më vonë, letërkëmbimet e tij në prag dhe pas Konferencës së Bujanit me Midhat Frashërin, Kryetarin e Ballit Kombëtar dhe Sali Vuçitërnën, nacionalistin dhe mikun e tij⁵.

Kapitullimi i Italisë dhe humbjet që pësonte makineria luftarake gjermane në frontet e luftës do të forcojnë shpresat në hapësirën tonë kombëtare se më në fund do të mbështetej çështja jonë nga aleatët. Mirëpo, duhet thënë se roli i tyre, sidomos i anglezëve, ishte ende në suazat e një verbalizmi të përgjithësuar.

Në këtë kohë në Malësinë e Gjakovës kishin ardhur misionarë anglezë pranë Shtabit Kryesor të AP të Kosovës. Ata meqë nuk e kishin ndjerë veten të sigurt kërkuan të vendosen në

⁵ Arkivi i Kosovës, Dokumente të marra nga arkivi historik i KK të LKJ për Kosovë, Fondi: Dokumente nga Shqipëria 1942-1951, kut.36, sig.63, dok.2146, 2140, 2080, 2079.

shtëpinë e Sali Manit⁶. Misionarë të tillë kishte edhe te forcat e Gani be Kryeziut.⁷

Ishte krejtësisht e natyrshme që të shfaqej simpatia e malësorëve ndaj Anglisë, si njëra nga shtyllat e Bllokut Antifashist dhe fuqi me ndikim në rrjedhat e politikës ndërkombëtare. Sali Mani dhe njerëzve të tij veç frikës që kishin ndaj një politike frigjide që ndiqte ajo kundrejt Shqipërisë, ia shtonte edhe më shumë dyshimin për faktin e afrisë së misionarëve të saj me Gani be Kryeziun, me të cilin prej kohësh qëndronin në taborre të kundërta politike (janë të njohura konfliktet dhe kundërthëniet Begu-Curri).

Me këtë rast është me interes të theksohet një vlerësim i njërit nga përfaqësuesit anglez që kishte zhvilluar me Sali Manin lidhur me fatin e Shqipërisë. Në pyetjen se si i shihte ky misionar zhvillimet e ngjarjeve në Shqipëri, ai do të përgjigjet: *“Anglezët po çuditen se si në këtë popull të varfër e krenar është bërë ndikimi dhe infektimi me idetë komuniste. Prandaj edhe sikur me lugë floriri t’u kishim dhënë të hanit këto bindje nuk do t’i ndërroni lehtë derisa të mos i shihni me sytë tuaj të këqiat që do t’i përjetoni. Pastaj do të vijë kohë që do të ndreqen të gjitha, por më vjen keq...”*⁸

Pas kapitullimit të Italisë dhe luftërave që u zhvilluan për çlirimin e Gjakovës, Malësia ishte shndërruar në një zonë të lirë ku ndihej ndikimi i Këshillave Antifashiste Nacionalçlirimtare dhe i njësive partizane, siç ishte Batalioni i Malësisë “Rinia” dhe aradhat “Bajram Curri”, “Perlat Rexhepi” etj. Të theksojmë me këtë rast se komandant i batalionit “Rinia” ishte Jahë Salihu,

⁶ Në *Flakën e Revolucionit*, nr.8, Prishtinë 1980, fq. 171.

⁷ Dr.Jusuf Bajraktari, p.c. fq. 8.

⁸ Shënime të mbledhura nga autori prej Hysen Agë Batushës

djali i Sali Manit, i cili ishte edhe nënkryetar i Këshillit Nacionalçlirimtar të Krasniqes. Në këtë kohë shtëpia e Sali Manit ishte shndërruar në njërën nga bazat më të sigurta të Lëvizjes Antifashiste dhe ishte bërë pikëmbështetje e fuqishme midis trekëndëshit Gjakovë-Malësi-Plavë e Guci, zonë kjo kombëtare që gjithnjë u ishte ekspozuar zullumeve dhe rreziqeve grabitqare serbomëdha.⁹

Mirëpo njerëzit që i prinin LANÇ, komunistë e luftëtarë nacionalistë ia kishin mbushur mendjen Sali Manit, Ali Nimanit e shumë patriotëve të tjerë se këtë herë me pjesëmarrjen e popullit shqiptar në luftë në anën e Koalicionit Antifashist do të sigurohej e drejta që secili të ishte “*zot në shtëpinë e tij*”- siç shprehej ai shpeshherë në biseda.¹⁰

Duke u mbështetur në këto premtime, përkundër kërcënimeve ultimative që ia bënë përfaqësuesit e pushtetit okupues “*sa ma parë nga Malësia të largohen jabanxhija*“, ai me zemërgjerësinë më të madhe do t’i hapë dyert e Kullës së tij mikëpritëse për delegatët e Konferencës së Bujanit, që kishin ardhur nga të gjitha viset e Kosovës. Sa për kërcënimet ai nuk lodhej fare, po vendosmërisht do t’u përgjigjet: “*Për me ra gacat në qafë dhe me gjak pa u mbushë Malësia, këta djem nuk i lëshoj nga shtëpija*”¹¹. Ai për të satën herë ishte i gatshëm “*me i ba trojet tufan*“ për të mirën e Shqipërisë.

Në letrën që kryetari i Ballit Kombëtar, Midhat Frashëri, i shkruante Sali Manit vetëm pesë ditë para Konferencës së Bujanit (25.XII.1943) e ftonte “*Të mos u zini besë Nacionalçli-*

⁹ *Në Flakën e revolucionit, fq.172.*

¹⁰ *Po aty.*

¹¹ *Po aty.*

*rimtares se ata ju mashtrojnë me fjalë të bukura*¹². Sigurisht Midhat Frashëri, i informuar për rrjedhën e ngjarjeve rreth përgatitjeve për Konferencën e Bujanit, edhe të nesërmen (26.XII) do t'ia dërgojë Sali Mani një letër tjetër, në të cilën ndër të tjera thuhej:

“Zoti Bajraktar Sali Mani,

*Uroj të jeni shëndosh e me gajret, si burrë i mirë që jeni. Por edhe dëshiroj të punoni për patriotizëm e nacionalizëm për shpëtimin e Shqipërisë sonë. Mos i leni shtek komunizms dhe aq ma tepër Nacionalçlirimtares, që shkatërrojnë vendin, familjen dhe nderin tonë*¹³.

Në përgjigjen e gjatë Sali Mani ia shpjegonte arsyet Midhat Frashërit që kishin ndikuar në përcaktimin e tij në luftë për ardhmërinë e atdheut “ *Nuk më jepet me besue se prej gojës s’uej do të kishin dalë ato fjalë... Ju më thirrni të baj pjesë në “ Ballin Kombëtar “, nuk më thirrni të luftoj për shelimin e atdheut dhe të popullit... ma në fund flitni për partin Nacionalçlirimtare dhe doni me identifikue me Partinë Komuniste. Fakti se me marrë pjesë me bindje në Lëvizjen Nacionalçlirimtare dhe bashk me mue shumë nacionalista tjerë që po punojnë pa hile për atdhe dhe popull a nuk asht një përgënjeshtim flagrant... E pra, askush nuk mund të pretendojë se nuk jam nacionalist -*

*Zotni Midhat Frashëri, unë nuk e harroj kurrë kujtimin dhe idealin patriotik të Bajram Currit – Plakut të Maleve. Unë u kam ndej e do t’u rri besnik idealeve të tij dhe popullit shqiptar*¹⁴.

¹² Si shën. 5.

¹³ Po aty.

¹⁴ Po aty.

Gjithashtu edhe në përgjigjen që ia kthente Sali Mani Sali Vuçitërrnës me 23.I.1944 nga Fangu, del i qartë përcaktimi i tij politik:

*“ Unë nuk jam komunist, pra, por jam i zhytun me mish e me shpirt te Nacionalçlirimtarja dhe jam i bindur se nuk jam tue ba gja tjetër veç tue vazhdue luftën që Curri i jonë e ka pasë nisë dikur...Falem nderës për këshillat, por lirija nuk fitohet tue ndej në odë të nxehtë, por tue luftue me pushkë në dorë e qefin nën sjetull kundra zaptuesëve të vendit tonë e tradhëtarëve të popullit “*¹⁵

Mbledhja që në historinë tonë moderne do të njihet si Konferenca e Bujanit, e cila falë organizimit të mirë, mikëpritjes tradicionale shqiptare si dhe mbrojtjes e kujdesit që treguan banorët e kësaj ane kurdoherë liridashëse, pas tri ditë debatesh mbi kahet e zhvillimit të mëtejme të luftës, përfundoi punimet me sukses. Sali Mani do të ndihet i gëzuar si rrallëherë në jetë e nga përmallimi nuk do të mund t'i përmbajë lotët kur shpërthyen duartrokitjet e delegatëve për miratimin e Rezolutës, me anë të të cilës garantohej e drejta e vetëvendosjes deri në shkëputje e popullit të Kosovës dhe bashkimi i saj me Shqipërinë.

Mirëpo ai ishte mësuar që asnjë fitore të mos e përjetojë pa sakrifica. Konferenca e Bujanit, përveç jehonës që pati, shqetësoi pamasë okupatorin, i cili në shenjë hakmarrjeje organizoi Ofensivën e njohur të dimrit 1944. Pasi që ia vunë zjarrin kullës së tij, me 14 shkurt në një përleshje të pabarabartë me armikun ranë trimërisht në të njëjtën ditë shkodrani Fahri Ramadani, Gjin Kolli dhe Jaha i Sali Manit. Dhe kur këtij burri të moshuar e të regjur ndër luftëra ia dhanë lajmin e kobshëm

¹⁵ Mehmet Hoxha, *Prej Arbani në Gri , Fletë nga ditari , “Jeta e re”, nr. 1 , Prishtinë 1953 , fq. 21.*

për vrasjen e të birit, ai si të gjithë të tjerët do ta përballojë burrërrisht dhe menjëherë gjeti forcë për të thënë “ *Do t’ish marre për mue sikur të mos vritej dikush prej kabiles s’ime* “. ¹⁶

Pas përfundimit të luftës Sali Mani do të zgjidhet deputet i Malësisë së Gjakovës në Asamblenë e Parë të RP të Shqipërisë. Mirëpo, tradhtia që iu bë *çështjes së Kosovës* dhe idealeve për të cilat kishin dhënë jetën bijtë më të mirë të popullit tonë, kolaborimi e sjelljet inferiore të përfaqësuesve të shtetit shqiptar ndaj atij jugosllav, si dhe masakrave të këtij të fundit që po i bënte në Kosovën martire, ndikuan që Sali Mani të ndihej i shqetësuar dhe të mbetej thellësisht i zhgënjyer. Të gjitha këto i përjetoi aq rëndë sa një mbrëmje vjeshte të vitit 1946 papritmas do t’i dorëzohet vdekjes tinzake.

¹⁶ Mehmet Hoxha, *Sulmi dimnuer i anmikut në fruër të vitit 1944*, “Jeta e re”, nr. 1, Prishtinë, 1959, fq.21.